

МРНТИ 68.41.01

DOI: <https://doi.org/10.62724/202610404>

Әзірбай Жанерке Садуақасқызы*¹

1 курс магистрант,

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
Астана, Қазақстан, zhanerke_020710@mail.ru

Какимжанова Маргарита Кабдулаевна²

философия ғылымдарының кандидаты, философия кафедрасының меңгерушісі,
Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан,
m.kakimzhanova@kazatu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-3973-9980

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ИМПЕРИЯЛЫҚ ВЕТЕРИНАРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА (XIX ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ)

Аңдатпа. Бүгінгі таңда тарих ғылымы жаһандық ауқымда түбегейлі жаңа кезеңнен өтуде. Бұл – тарихи зерттеулерге жаңа теориялық және әдіснамалық көзқарастардың енгізілуі, сонымен қатар ғылым дамуының пәнаралық сипатымен түсіндіріледі. Осы мәселе бойынша, империялық өткенді, сондай-ақ Қазақстан тарихындағы отаршылдық кезеңді зерттеудегі көзқарастардың әртүрлілігі, шетелдік тарихнаманың жаңа көзқарастарын енгізуді талап етеді және тарих ғылымына жаңа бағыттардың енуіне мүмкіндік береді. Мысалы, отаршылдық тарихтың кеңейіп, экологиялық тарихқа жаһандық көзқарастың қосуы арқылы, еуропалық отаршылдық пен қанаудың жойқын күштерін, сондай-ақ жергілікті экологиялық режимдермен өзара әрекеттесуін зерттеуге мүмкіндік берді. Ал саяси емес құбылыс ретінде, жануардың метрополия мен ғылыми әлемді қызықтыратын маңызды салалардың біріне айналуы және ветеринарияның өзгерістерді зерттейтін және билеушілер мен басқарылатындар, отарлаушылар мен отарланғандар арасындағы өзгеретін қарым-қатынасты бақылай алатын призмалардың біріне айналуы да орын алды. Аталған мақала осы зерттеулердің нәтижесі болып табылады.

Кілт сөздер. отаршылдық ветеринария, ветеринарлық қызмет, эпизоотия, мал айдау жолдары, Торғай облысы.

Азирбай Жанерке Садуақасовна*¹

магистрант 1 курса,

Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
Астана, Казахстан, zhanerke_020710@mail.ru

Какимжанова Маргарита Кабдулаевна²

кандидат философских наук, заведующий кафедрой,
Казахский агротехнический исследовательский университет им. Сакена
Сейфуллина, Астана, Казахстан,
m.kakimzhanova@kazatu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-3973-9980

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИМПЕРСКОЙ ВЕТЕРИНАРНОЙ СЛУЖБЫ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ: НА ПРИМЕРЕ ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (КОНЕЦ XIX ВЕКА)

Аннотация. Сегодня историческая наука во всемирном масштабе переживает принципиально новый этап. Это связано с внедрением новых теоретико-методологических подходов в историческое исследование, а также междисциплинарный характер развития самой науки. В этом вопросе, разнообразие подходов к изучению имперского прошлого, как и изучение колониального периода в истории Казахстана, требует внедрения новых подходов зарубежной историографии и дает возможность к выходу новых направлений в этом же исследовательском пространстве. К примеру, как колониальная история расширила и добавила глобальную перспективу к истории окружающей среды, тем самым исследуя разрушительные силы европейского колониализма и эксплуатации, а также взаимодействие с местными режимами природопользования. Или как такое неполитическое явление, как животное стало одним из важных направлений вызывающих интерес у метрополии и научного мира, и как ветеринария стала одной из призм, через которые историки могут исследовать изменения и наблюдать меняющиеся отношения между правителями и управляемыми, между колонизаторами и колонизируемыми. Данная статья представляет собой результат этих изысканий.

Ключевые слова. колониальная ветеринария, ветеринарная служба, эпизоотий, скотопрогонные тракты, Тургайская область.

Azirbai Zhanerke Saduakasovna^{*1}

1st year Master's student,
Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullin,
Astana, Kazakhstan, zhanerke_020710@mail.ru

Kakimzhanova Margarita Kabdulayevna²

Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department,
Kazakh Agrotechnical Research University named after Sakena Seifullina,
Astana, Kazakhstan,
m.kakimzhanova@kazatu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-3973-9980

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF THE IMPERIAL VETERINARY SERVICE IN THE KAZAKH STEPPE: ON THE EXAMPLE OF TURGAI REGION. (END OF THE 19TH CENTURY)

Abstract. Today, historical science on a global scale is going through a fundamentally new stage. This is due to the introduction of new theoretical and methodological approaches to historical research, as well as the interdisciplinary nature of the development of science itself. In this matter, the diversity of approaches to the study of the imperial past, as well as the study of the colonial period in the history of Kazakhstan, requires the introduction of new approaches to foreign historiography and makes it possible to enter new directions in the same research space. For example, how colonial history expanded and added a global perspective to environmental history, thereby exploring the destructive forces of European colonialism and exploitation, as well as interactions with local environmental regimes. Alternatively, how, as a non-political phenomenon, the animal became one of the important areas of interest to the

metropolis and the scientific world, and how veterinary medicine became one of the prisms through which historians can examine change and observe the changing relationship between rulers and ruled, between colonizers and colonized. This article is the result of those studies.

Key words. colonial veterinary medicine, veterinary service, epizootics, livestock tracts, Turgai region.

Кіріспе. «Аурудан қорқу Ұлыбританияны континенттік биосаясатқа алып келді» [1], ал Ресей империясын қазақ даласында отаршылдық ветеринария медицинасын құруға әкелді. Осы уақытқа дейін Қазақстандағы отаршылдық медицинаны бағалау тек адам денсаулығына қатысты мәселелерге бағытталған. Қазақстандағы отаршылдық медицинаны зерттеудің алғашқы әрекеттері медицина тарихын империялық үстемдік құралы ретінде талдауға арналды [2,3]. Медициналық дискурс пен саясат осы отаршылдық бейнелерді біріктіретін және тәртіптік биліктің жаңа нысандарын қалыптастыратын негізгі құрал ретінде пайда болды [3]. Халыққа медициналық көмек көрсетуден басқа, ол империя құрудың идеологиялық құралы ретінде қызмет етуі керек еді [2]. Бұл бізге ветеринария ғылымының тарихын мүлдем басқа тұрғыдан қарауға мүмкіндік береді, өйткені ол отаршылдықты, аграрлық қатынастарды және ветеринария медицинасы тарихын байланыстыра алды. К. Браун атап өткендей, ветеринария ғылымы, адам медицинасы сияқты, тарихшылардың әлеуметтік өзгерістерді зерттеп, билеушілер мен басқарылатындар, отарлаушылар мен отарланғандар және азамат пен мемлекет арасындағы өзгермелі қатынастарды байқай алатын призмалардың біріне айналды [4].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағатында сақталған орталық мекеменің — Торғай облысының аймақтық әкімшілігінің жазбалары пайдаланылады. Оған сондай-ақ 1891 жылдан 1903 жылға дейін Торғай облысының ветеринария бөлімінің бастығы А.И. Добросмысловты қоса алғанда, мемлекеттік қызметкерлер жасаған және пайдаланған жарияланған зерттеу материалдары кіреді. Дереккөздерді талдау кезінде талдау және синтездеу сияқты зерттеудің қалыптасқан әдістері қолданылды.

Мақаланың әдіснамалық негізі батыс әдебиетін талдауға және империялық отарлардың ортасын зерттеуге негізделген, мұнда қоршаған орта тарихы адамдар мен адамзат қоғамдарының уақыт өте келе табиғи әлеммен қалай байланысқанын зерттеу болып табылады және әдіс ретінде бұл қатынастарды талдауды адамзат қоғамының тарихын түсіну құралы ретінде пайдаланады [5].

Нәтижелер және оларды талқылау. Еуропалық Ресей провинцияларындағы ветеринариялық қызметтердің ұйымдастырылуы негізінен біркелкі болды, аудандар ауылдарға бөлінді және амбулаториялық және стационарлық желілерде көмек көрсетілді [6,7,8]. Дегенмен, ол даладағы тәжірибеге онша ұқсамады. Бұл айырмашылық даланың аумақтық кеңістігі мен табиғи-климаттық жағдайларын ескере отырып, географияға; халықтың көшпелі шаруашылығына байланысты әлеуметтік-экономикалық факторларға; және отаршылдық мәртебеге байланысты болды, бұл қоныстану қозғалысына әсер етті, нәтижесінде оның өзіндік ерекшеліктері мен шектеулері болды.

Ірі қара мал ауруына бағытталған азаматтық ветеринариялық желінің кешіктіріліп құрылуы және коммерциялық және өнеркәсіптік секторлардың мүдделерін қорғауға бағытталған іс-шаралар Қазақ даласында ветеринариялық қызметтердің отаршылдық құрылымын құрды. Бірақ үкіметтің «азаматтық» ветеринариялық қызметті өкілдік ретінде құру және анықтау бойынша күш-жігеріне қарамастан, ол іс жүзінде тиімсіз болды.

Бұл эпизоотиялардың жойылмағанынан, далаға тереңірек еніп, көшпелі шаруашылықтарға көбірек әсер еткенінен көрінді. Ветеринарлардың айтуынша, 1893 жылы жойылған тері обасымен қатар [9], әр есепті жылда аймақта көптеген басқа жұқпалы аурулар сақталды. Обаның жойылуы күйдіргі, аусыл, бездер және шешек сияқты аурулардың таралуын тоқтата алмады. Мысалы, күйдіргі жыл бойы аймақ бойынша байқалды. Егер 1889 жылға қарай жергілікті 36 бас ірі қара малдың ауырғаны тіркелсе [10], онда 1899 жылға қарай ауырған ірі қара мал саны 1374-ке жетті [11]. Сібір жарасына қарсы күрес негізінен 1904 жылдан бастап, мал иелерінің келісімімен вакцинациялау, ветеринарлардың насихаттауы және соңғы жылдары орыс және қазақ тілдерінде брошюралар тарату арқылы жүргізілді [9]. Соған қарамастан, 1914 жылға қарай сібір жарасымен ауырған мал саны 2273-ке жетті [12]. Сонымен қатар, берілген сандар аурудың нақты таралуы мен одан болатын шығындарды дәл анықтай алмайды. Бұл әсіресе сібір жарасы кең таралған және көшпелі халқы көп Ырғыз және Торғай аудандарына қатысты болды. Шамамен 300 000 шаршы миль аумақты алып жатқан бұл ауданда тек үш ветеринар қызмет етті [9].

Ветеринариялық зерттеу желісін ұйымдастыру да күтілген нәтижелерге қол жеткізе алмады; аймақта бірде-бір ветеринариялық бактериологиялық станция немесе зертхана ашылмаған [13]. Бұлар тек ветеринариялық ғана емес, сонымен қатар медициналық және биологиялық зерттеулер жүргізуге арналған. Тек 1903 жылы Бердянск жазғы лагерінде бірінші бөлімнің ветеринарияның бақылауымен бактериологиялық зертхана құрылды. Жыл ішінде одан 7000 сібір жарасына қарсы вакцина және 28 маллейн бөлінді [14]. Сонымен қатар, осыдан кейін бұл кеңсенің басқа қызметі туралы есептік жылдардың ешқайсысында айтылмағанын атап өткен жөн.

Дегенмен, бұл мақаланың негізгі мақсаты ветеринария ғылымының нақты және жалпы тарихын баяндау емес, қазақ даласындағы отаршылдық ветеринария ғылымының дамуын жоғарыдан төменге дейін көрсету.

Торғай облысының ветеринария қызметінің қызметі. Ресейдегі ветеринариялық қызметтің ұйымдастырылуы 1868 жылы 2 желтоқсанда құрылды. Ішкі істер министрлігінің жанынан ғылыми және практикалық мәселелерді шешуге арналған кеңесші орган - Ветеринария комитеті құрылды. Медициналық департамент директорына есеп беретін әкімшілік орган - Ветеринария департаменті де құрылды. Кейінірек Ветеринария департаменті Медициналық департаменттен бөлініп, Ветеринария комитетінің төрағасына бағынды. Екі бөлек агенттіктің орнына олардың жұмысы енді Ветеринария басқармасының айналасында ұйымдастырылды.

Ішкі істер министрлігі ветеринариялық қызметті нығайтуға және оны одан әрі дамыту үшін құқықтық, құрылымдық және ұйымдастырушылық негіз жасауға тырысты. Алайда, бұл әрекеттер әрқашан сәтті болған жоқ. Жаңа ветеринариялық кадрларды оқыту және оларды аймақтарға орналастыру әрекеттері ветеринариялық кадрлардың аздығынан күрделенді, олар әртүрлі агенттіктерге шашыраңқы болды. Ветеринариялық жұмысты қаржыландырудың жеткіліксіздігі де айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге кедергі келтірді [15].

Қазақ даласында, әсіресе Торғай аймағында ветеринариялық қадағалаудың дамуы, ең алдымен, аймақтың экономикалық әлеуетін және оның Қытаймен және Орталық Азия халықтарымен сауданы дамыту және бақылау мақсатында орыс көпестерінің транзиттік орны ретіндегі рөлін түсінуге байланысты болды [16]. Мақсат - әртүрлі мал мен шикі мал өнімдерін көп мөлшерде алу болды, бұл мал ауруларының өршуіне кедергі келтірді.

Дегенмен, қазақ даласында ветеринариялық тәжірибенің құрылуы мен дамуы заңнамалық ережелердің болмауына байланысты кешіктірілді. Торғай облысы

ветеринария бөлімінің бірінші басшысы А.И. Добросмыслов 1868 жылға дейін Торғай аймағында ветеринариялық қадағалаудың іс жүзінде болмағанын атап өтті [17].

Далада азаматтық ветеринариялық қызметтерді құрудың кешігуі. Торғай облысындағы ірі қара малдың өлімі туралы алғашқы ақпарат 1838 жылға жатады, сол кезде Орынбор қазақ облысының орталық бөлігінде ірі қара мал арасында жұқпалы ауру болған. Ірі қара оба 1840, 1843 жылдары да болған, сондай-ақ 1844 жылы да болған. 1851 жылы Орынбор қырғыздары облысының шығыс бөлігінде эпидемиялық аурудан 11 380 түйе өлген; 1855 жылдың маусым және шілде айларында орданың орталық бөлігіндегі ірі қара мал мен түйелер арасында аусыл кең таралған; 1860 жылы Михайловская ауылының маңындағы ауылдарда мал өлімі болды [17]. Демек, даладағы эпизоотикалық жағдайдың, ветеринария істерінің өзіндегі жағдайдың өте тұрақсыз екені анық болды.

Мұндай эпизоотикалық жағдайлар туындаған кезде, облыстық үкімет министрлік бөлек жіберген ветеринариялық мамандардың көмегіне жүгінді. 1844 жылғы «Орынбор қазақтарын басқару туралы ережеде» де, 1868 жылғы басқару туралы «Уақытша ережеде» де ветеринардың штаты белгіленбеген. Дегенмен, дала жәрмеңкелерін, мал шаруашылығын және керуен саудасын құруға баса назар аударылды, онда «мал саудагерлері дала арқылы малды еркін айдауға құқылы» болды [18,19] Мұндай негізде ветеринариялық медицинаны нығайту мал саудасына кедергі келтіруі мүмкін екені анық.

1868 жылдың соңына қарай ветеринария ісінде маңызды оқиға болды: жоғарыда аталған медициналық бөлімнің жанынан ветеринариялық бөлімдер құрылды. Сонымен қатар, мал айдау жолдары бойында қадағалау және бақылау үшін арнайы пункттер белгіленді, ал бұл пункттерге ветеринарлар мен фельдшерлер тағайындалды. Дегенмен, Торғай облысындағы мал айдау жолдары белгіленбегендіктен және ветеринарлық қызметкерлер болмағандықтан, табын малын бақылауға қатысты жоғарыда аталған шараларды жүзеге асыру мүмкін болмады [19].

Кейінірек, 1876 жылы, табын малын тасымалдау туралы 1868 жылғы ережелерге түзету ретінде, барлық табындарды міндетті түрде ветеринариялық тексеруден өткізу енгізілді, оған обамен ауырған барлық жануарларды сою құқығы берілді. Сойылған мал үшін сыйақы төленді [20]. Температурасы 40 градус Цельсий болатын анық ауру жануарлар міндетті түрде сол жерде сойылуға тиіс болды. Табынның қалған бөлігі белгіленген жеріне жеткізіліп, дереу сойылуға тиіс болды. Бұл заңнама мал табындарына пайыздық салық салудың негізін қалады. Пайыздық салық мал иелеріне сойылған мал үшін төлем жасау, ветеринарлық төлемдерді жабу және басқа да шығындарды жабу үшін пайдаланылды [21]. Кейінірек, 1879 жылы 3 маусымда «жергілікті малдан оба жұқтырған жануарларды сою туралы» заң шығарылды. Дегенмен, 3 маусымдағы заң бүкіл империя бойынша бір уақытта емес, керісінше, қажет болған жағдайда және белгілі бір жердің жағдайларын ескере отырып, Ішкі істер және Мемлекеттік мүлік министрлерінің келісімі бойынша жүзеге асырылды. Заңның қазақ даласында жүзеге асырылуы біраз уақытты алды және тек 1888 жылдан бастап уақытша қолданылды [17].

Сөйтіп, ветеринарияны дамытудың жалпы заңдылықтарын белгілеу және үкіметтік ветеринарлық қызметтің ролін анықтау кейінге қалдырылды. Даладағы ветеринария ғылымы айтарлықтай ілгерілеуді күтті, және бұған сенімді себептер болды: мал саудасының өсуі, онымен бірге эпизоотия.

Мал обасының айналасындағы «шоғырлану». Жайылымдық жерлердің күрт азаюы мен мал шаруашылығы жағдайының өзгеруіне байланысты аймақтағы эпизоотикалық жағдай жылдан жылға нашарлады. Қазақ даласына терең енген мал саудагерлері мал жолдарының кең желісін құрып, жолдар бойымен көптеген мал алмасты. Содан бері бұл Торғай аймағының мал шаруашылығына ғана емес, сонымен қатар салыстырмалы сауда және өнеркәсіп желісіне де үлкен зиян келтірді. Барлық

белгілі эпизоотикалық аурулардың ішінде мал обасының оба ауруы жылдар бойы ең кең таралған, малды жойқын түрде жойып жіберді. Үкімет оба инфекциясы малға қазақ даласынан әкелініп жатыр деп есептеді және қажетті шараларды ұйымдастыру қажет болды.

Бірінші шешім аурудың себептері мен сипаттамаларын анықтау үшін ветеринарлардан тұратын зерттеу экспедициясын жіберу болды. Алғашқы экспедициялар 1870-1871 жылдары жіберілді. 1872 жылы Торғай аймағына экспедиция жіберілді. Дегенмен, анықталған мәселелер мен даладағы әртүрлі аурулардың өршуі туралы келіп түскен ақпаратқа қарамастан, Торғай облысының ветеринариялық-санитариялық бөлімінде әр ауданға бір-бірден үш жартылай уақытты ветеринар болды. Төртінші ветеринарды ауыстыру үшін оларды белгілі бір уақытқа дейін аймақта жиналмаған мал басына пайыздық салықпен қолдау туралы келісімге келді [19].

Дала аймақтарының жаңадан пайда болған эпизоотиялық ауруларды жою міндетін атқара алмауына байланысты Министрлік 1888 жылы тағы бір экспедиция жіберу туралы шешім қабылдады. Бірақ бұл жолы экспедицияға «оба тараған аймақтардағы инфекцияларды» жоюдан да көп міндет жүктелді. Әкімшілік эпизоотияның көзін анықтауға да мүдделі болды. Әрине, бұл мәселе бұрын оларды алаңдатқан, бірақ одан да маңыздысы, мал шаруашылығы қазір күмән тудырды: жануарларды айырбастау және сауда; мал шаруашылығы жолдары және жергілікті, үйірлі және табын жануарларын тасымалдау шарттары; сауда шарттары және шикі мал өнімдерін, шошқа майын, ет, жүн, былғары және т.б. тасымалдау әдістері [19].

Қалған штаттан тыс және көмекші ветеринарлардың назары бір мәселеге аударылды: «оба эпизоотиясының барысы» [22]. 1890 жылға қарай А.И. Добросмыслов аймақтағы обамен күрес шараларының басшысы ретінде «1889 жылға арналған ветеринарлық бөлім туралы есеп» ұсынды. Ол оба аймақтың екі ауданында: Николаев (1895 жылдан бастап Қостанай) және Илецкий (1891 жылдан бастап Ақтөбе) аудандарында, Орынбор губернаторлығымен шектесетін жерде болғанын мәлімдеді. Бұл, ең алдымен, осы аудандарда мал шаруашылығының айтарлықтай өсуіне байланысты болды, бір шатырда 10 бас, ал Торғай және Ырғыз аудандарында бір шатырда 3 бас қана болды. Тағы бір себеп - Торғай және Ырғыз аудандарынан, Орал облысының барлық аудандарынан және Сырдария облысының екі ауданынан келген қазақтардың жазғы қоныс аудару орны ретінде қызмет еткен бай жайылымдар мен көптеген өзендер мен көлдер. Сондай-ақ, Қостанай және Ақтөбе аудандары Ақмола, Семей және басқа да Орта Азия аймақтарынан табын малын тасымалдау үшін транзиттік пункт қызметін атқарды [23].

Облыстық үкімет «ірі қара обасына» қатысты көптеген істерді қозғады. Алғашқы ескертулер 1883 жылға жатады және олар әрбір есептік жыл бойы жалғасты [25]. 1883 жылға қарай Ырғыз ауданында ірі қара обасынан 2105 ірі қара және 2041 ұсақ мал өлді; Торғай ауданында 533 ірі қара мал өлді; ал Илецк ауданында 1448 ірі қара мал өлді. Салыстыру үшін, сол есептік жылда түйе обасына шалдыққан 349 бас малдың өліміне әкеп соқты [25]. Бұл жағдай Министрлікті аймақтағы инфекция көзін жою және оба эпизоотиясын тоқтату үшін ветеринарлық полиция шараларын енгізуге мәжбүр етті, сонымен қатар аймақты болашақта жұқтырудан қорғауға, ветеринарлар санын көбейтуге және қажетті ережелер мен ережелерді белгілеуге тырысты. Шамамен осы уақытта, 1891 жылы 25 наурызда, ветеринарлық персоналдың штаттық құрамын белгілейтін «Дала ережелері» қабылданды. 48-бапта: «Ветеринария бөлімін басқару үшін әрбір ауданда облыстық медициналық инспектордың тікелей бақылауындағы аудандық ветеринар болуы керек» делінген [26].

Наурыз айындағы ережелерден кейін 1891 жылы 15 сәуірдегі «Қырғыз даласындағы мал өліміне қарсы шаралар туралы» заң қабылданды. Бұл Торғай аймағы үшін өте маңызды мәселе болды. Кейіннен, 1891 жылы 24 мамырда дала аймақтарында жергілікті ірі қара малдан оба жұқтырған жануарларды жою бойынша белгіленген заңдар мен шараларды жүзеге асыру үшін ветеринарлық инспекция қызметі құрылды [27]. Өз кезегінде, 1888 жылы 14 қазанда жіберілген экспедицияға Подольск аға губерниялық ветеринары А.И. Добросмыслов басқарған ветеринарлық қызметкерлер штаты тағайындалды [28].

Осылайша, тері обалары далада ресми, толық уақытты ветеринарлық ұйым құруға катализатор болды.

Ветеринарлық станция желісінің маңыздылығы. «Тауарлық және өнеркәсіптік мал мен шикізатты қадағалау ветеринарлық көмектің басқа аспектілеріне қарағанда қанағаттанарлық және жақсы жолға қойылған» [29]. Облыстық ветеринарлық инспектор В. Я. Бенкевич 1910 жылдың нәтижелерін осылай қорытындылады. Бұл мәлімдеме маңызды сұрақ туғызды: ветеринария ғылымы жергілікті көшпелі мал шаруашылығына қаншалықты көмектесе алады және пайдалы болды, өйткені ветеринария ғылымы «мал шаруашылығы ғылымы» ретінде анықталды.

Ветеринария бөлімінің бастығы лауазымы бекітілгеннен кейін Добросмыслов Торғай облысын 13 ветеринарлық станцияға бөлуді ұсынды. Олардың кейбіреулерінде табын/өнеркәсіптік мал айдалатын арнайы станциялар болды. Мал айдау орындары бар аудандарды қоса алғанда, шамамен 30 000 миль аумақты бақылауға жауапты бір ветеринардың жұмыс көлемін елестету керек. Салыстыру үшін, 1899 жылы Кострома губернаторлығында земство ветеринарлық қызметкерлері директордан, 12 аудандық ветеринардан және 12 фельдшерден, сондай-ақ аудандық бөлімнің алты ветеринарлық фельдшерінен тұрды. 1899 жылы Кострома губернаторлығындағы мал саны 1 208 280 басқа жетті, яғни әрбір ветеринар орташа есеппен 100 690 басқа жетті, бұл 6500 миль аумақты алып жатыр. 1899 жылы Томбовск губернаторлығында әр ауданға бір ветеринардан келген 13 ветеринар болды. Мал саны 2 782 728-ге жетті, бұл әр ветеринарға орта есеппен 214 056 басқа жетті, бұл 4500 верст аумақты алып жатыр [30]. Торғай облысындағы ветеринарлық бақылаудың аумаққа және аудан бойынша жануарлар санына қатынасы ішкі губерниялар үшін нормадан айтарлықтай асып түсті. Торғай облысындағы ветеринарлардың есептеріне сәйкес, мал айдау пункттерінде жүргізілген жұмыстар мен жұмыстың маңыздылығы айқын көрінеді. Мұны, ең алдымен, нақты қызметтік міндеттерді белгілеуден көруге болады. Пунктегі қызметтік іс-шараларға мыналар кірді: тасымалданатын мал өнімдерін тексеру; айдалатын малды тексеру; сою және ет өнімдерінің саудасын бақылау; базарларды, мал мен мал өнімдерінің саудасын бақылау; жәрмеңкелерді бақылау; ауданның ветеринариялық-санитариялық жағдайын бақылау [28].

Барлық станция қызметі бір ғана қатаң белгіленген міндетке арналды: мал жолдарындағы коммерциялық мал мен жануарлар өнімдеріне ветеринарлық және полициялық бақылауды қамтамасыз ету. Сонымен қатар, осы станцияларда пайыздық салық жинау арқылы станцияның ветеринарлық қызметтері Ішкі істер министрлігінің орталық ветеринарлық қызметтерін қоса алғанда, барлық мемлекеттік ветеринарлық қызметтерді қолдайтын қаражат жинаудың негізі болды. 1-ші станцияның ветеринары Васильевтің айтуынша, пайыз жинаудың кеңсе міндеттері жұмысты айтарлықтай қиындатты және басқа функцияларға уақыт қалдырмады. «Көбінесе басқа малды ұстамауға тырысып, бірден 20-30 адамнан 20 немесе одан да көп түбіртек жазып, салықты тиын-тиын жинау қажет болды. Сонымен қатар, жедел жинау кезінде қателік жіберу, дұрыс емес соманы тану немесе қабылдау қаупі де болды» [28]. Торғай өңіріндегі

ветеринарлық желі мал өткізу пункттері мен ветеринарлардың айналасында ұйымдастырылған деп болжауға болады, себебі мал мен жануарлар өнімдерін тасымалдау жолдары жұқпалы аурулардың таралуында маңызды рөл атқарды. Дегенмен, аймақ ішінде орналасқан жергілікті көшпелі мал оқшауланған күйінде қалды. Аймақтық үкімет орталық үкіметпен бірге тек мал шаруашылығына басымдық берді, бұл қазақ даласындағы барлық малды қорғауға ешқандай қамқорлық жасамағанын көрсетті. Ветеринарлық қадағалаудың назар аудармаушылығы ішкі провинциялардағы ауыл шаруашылығының сипатынан туындады, онда егіншілік негізгі рөл атқарды, ал мал шаруашылығы қосымша рөл атқарды. Дегенмен, кейбіреулер Ресейдегі емдеу жұмыстары орыс малының бағасының төмендігіне байланысты маңызды емес деп санайды. Малды тек оның құны дәрі-дәрмектер мен еңбек құнынан асып кеткенде ғана емдеуге болады деп санайтындар, сондай-ақ оның түрлік маңыздылығы. Бұл құбылыс орыс және қазақ қоғамының мүлдем қарама-қайшы түсінігін білдіреді.

Қорытынды. Осыған сүйене отырып, қазақ даласында ветеринарлық қызметтердің құрылуы мен дамуына далалық және отырықшы халықтарды барған сайын мазалайтын эпизоотиялық аурулардың өршуі ықпал етті деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, мал аурулары мемлекеттік араласуды қажет ететін ұлттық мәселеге айналды, бұл үкіметтің ауыл шаруашылығы мен азық-түлік өндірісіне деген өсіп келе жатқан жауапкершілігінің ажырамас бөлігі болды. Ветеринария ғылымы отаршылдық жүйені құруда маңызды рөл атқарды, себебі ол мемлекетке мал ауруларымен күресуге, мал өсірушілер мен азық-түлік өндірушілерінің қызметін реттеуге және шекаралық бақылау пункттерін басқаруға жауапты болуға мүмкіндік берді. Өз кезегінде, ветеринариялық қызметтің мал жолдарынан оқшаулануы басқа ветеринариялық қызметтердің дамуын шектеді. Нәтижесінде, жергілікті мал үшін ветеринариялық қызметтердің жалпы тиімсіздігі пайда болды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Chase-Levenson A. The Yellow Flag and the British Mediterranean World, 1780-1860. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 318 p.
2. Afanasyeva A. Kazakh Religious Beliefs in the Writings of Russian Doctors during the Imperial Age (1731- 1917) / Islam, Society and States across the Qazaq Steppe (18th – early 20th centuries). Wien: Verlag, 2013a. P. 143-180.
3. Michaels P. Curative Powers: Medicine and Empire in Stalin's Central Asia. - Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2003. 264 p.
4. Brown K. Environmental and Veterinary History - Some Themes and Suggested Ways Forward // Environment and History. 2014. Vol. 20. No. 4. P. 547-559.
5. Hughes J. D. What is Environmental History? Cambridge: Polity Press, 2006. 180 p.
6. Сыромолот С.П. Ветеринарная служба Самарской области: исторические этапы развития, достижения и перспективы: дис. канд. вет. наук. Казань, 2006. 190 с.
7. Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. Ithaca: Cornell University Press, 2018. 294 p.
8. Третьяк А.С. История земской медицины и ветеринарии в Центральном Черноземье: 1865-1914 гг.: дис. канд. ист. наук. Курск, 2009. 186 с.
9. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1914. Оренбург: Тип. Бреслина, 1915. 234 с.
10. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1889. Оренбург: Тип. Бреслина, 1890. 23 с.
11. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1899. Оренбург: Тип. Бреслина, 1901. 36 с.
12. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1914. Оренбург: Тип. Бреслина, 1915. 27 с.
13. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 25. Оп. 1. Кн. 2. Д. 4222. Л. 3.

14. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1904. Оренбург: Тип. Бреслина, 1905. 22 с.
15. Тарасова И.А. Некоторые аспекты деятельности Министерства внутренних дел Российской империи по организации системы ветеринарно-эпизоотического надзора в России в первой половине XIX // Труды Академии управления МВД России. 2018. №4. С. 73-78.
16. Noda J. The Kazakh Khanates Between the Russian and Qing Empires: Central Eurasian International Relations During the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Brill: Leiden, 2016. 370 p.
17. Добросмыслов А.И. Ветеринарный надзор Тургайской области. Оренбург: Тип. Жаринова, 1897. 210 с.
18. Alekseevsky M. Treating the “Other Animals”: Russian Ethnoveterinary Practices / Other Animals: Beyond the Human in Russian Culture and History / Ed. By J. Costlow, A. Nelson. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010. P. 42-58.
19. Дуйсебаева А.И. А.И. Добросмыслов – организатор службы Тургайской области (конец XIX века) // Астраханские Петровские чтения: материалы V Международной научной конференции. Астрахань: Астраханский университет, 2021. С. 232-239.
20. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 25. Оп. 1. Кн. 2. Д. 4160. Л. 87-87об.
21. Кожакин С.К. История ветеринарии в Казахстане: дис. канд. вет. наук. Алма-Ата, 1949. 517 с. Корсун В.П. Развитие земской медицины и ветеринарии в конце XIX – начале XX века: на материалах
22. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 25. Оп. 1. Кн. 2. Д. 4163. Л. 19.
23. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 25. Оп. 1. Кн. 2. Д. 4164. Л. 3об.
24. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1884. Оренбург: Тип. Бреслина, 1885. 30 с.
25. Swart S. Writing animals into African history // Critical African Studie. 2016. №8(2). P. 95-108.
26. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 25. Оп. 1. Кн. 2. Д. 4184. Л. 1-1об.
27. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 25. Оп. 5. Кн. 6. Д. 52. Л. 3об.
28. Обзор Торгайской области (ОТО) за 1910. Оренбург: Тип. Бреслина, 1911. 119 с.
29. Авилов В.М. Ветеринарное дело в России: история вопроса, критический анализ современного состояния и задачи // Инновации и продовольственная безопасность. 2013. №2. С. 25-40.
30. Арғынбаев Х. Мал ауруларын емдеудегі қазақтың халықтық тәжірибесі туралы. Алматы: Қаз. мем. шар. әдеб. бас., 1963. 51 б.

REFERENCES

1. Chase-Levenson A. The Yellow Flag and the British Mediterranean World, 1780-1860. Cambridge: Cambridge University Press, (2020): – 318 p. – (In Eng)
2. Afanasyeva A. Kazakh Religious Beliefs in the Writings of Russian Doctors during the Imperial Age (1731-1917) / Islam, Society and States across the Qazaq Steppe (18th – early 20th centuries). Wien: Verlag, (2013): – P. 143-180. – (In Eng)
3. Michaels P. Curative Powers: Medicine and Empire in Stalin's Central Asia. Pittsburgh: Pittsburgh University Press, (2003): – 264 p. – (In Eng)

4. Brown K. Environmental and Veterinary History - Some Themes and Suggested Ways Forward. // *Environment and History*. (2014): – Vol. 20. – No. 4. – P. 547-559. – (In Eng)
5. Hughes J. D. What is Environmental History? Cambridge: Polity Press, (2006): – 180 p. – (In Eng)
6. Syromolot S.P. Veterinarnaya sluzhba Samarskoj oblasti: istoricheskie etapy razvitiya, dostizheniya i perspektivy. [Veterinary service of the Samara region: historical stages of development, achievements and prospects.]. Dis. kand. vet. nauk. Kazan', (2006): – 190 s. – (In Rus)
7. Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. Ithaca: Cornell University Press, (2018): – 294 p. – (In Eng)
8. Tretyak A.S. Istoriya zemskoj mediciny i veterinarii v Central'nom Chernozem'e: 1865-1914 gg. [The history of Zemstvo medicine and veterinary medicine in the Central Black Earth region: 1865-1914.]. Dis. kand. ist. nauk. Kursk, (2009): – 186 s. – (In Rus)
9. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1914. [Review of the Torgai region (OTO) for 1914.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1915): – 234 s. – (In Rus)
10. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1889. [Review of the Torgai region (OTO) for 1889.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1890): – 23 s. – (In Rus)
11. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1899. [Review of the Torgai region (OTO) for 1899.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1901): – 36 s. – (In Rus)
12. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1914. [Review of the Torgai region (OTO) for 1914.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1915): – 27 s. – (In Rus)
13. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK)]. F. 25. Op. 1. Kn. 2. D. 4222. L. 3. – (In Rus)
14. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1904. [Review of the Torgai region (OTO) for 1904.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1905): – 22 s. – (In Rus)
15. Tarasova I.A. Nekotorye aspekty deyatelnosti Ministerstva vnutrennih del Rossijskoj imperii po organizacii sistemy veterinarno-epizooticheskogo nadzora v Rossii v pervoj polovine XIX. [Some aspects of the activities of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire on the organization of the system of veterinary and epizootic supervision in Russia in the first half of the XIX century.]. // *Trudy Akademii upravleniya MVD Rossii*. (2018): – №4. – S. 73-78. – (In Rus)
16. Noda J. The Kazakh Khanates Between the Russian and Qing Empires: Central Eurasian International Relations During the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Brill: Leiden, (2016): – 370 p. – (In Eng)
17. Dobrosmyslov A.I. Veterinarnyj nadzor Turgajskoj oblasti. [Veterinary supervision of the Turgai region.]. Orenburg: Tip. Zharinova, (1897): – 210 s. – (In Rus)
18. Alekseevsky M. Treating the “Other Animals”: Russian Ethnoveterinary Practices / Other Animals: Beyond the Human in Russian Culture and History / Ed. by J. Costlow, A. Nelson. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, (2010): – P. 42-58. – (In Eng)
19. Dujsebaeva A.I. A.I. Dobrosmyslov – organizator sluzhby Turgajskoj oblasti (konec XIX veka). [A.I. Dobrosmyslov – organizer of the service of the Turgai region (late 19th century).]. // *Materialy V Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Astrahanskije Petrovskie chteniya»*. Astrahan': Astrahanskij universitet, (2021): – S. 232-239. – (In Rus)
20. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK)]. F. 25. Op. 1. Kn. 2. D. 4160. L. 87-87ob. – (In Rus)
21. Kozhakin S.K. Istoriya veterinarii v Kazahstane. [The history of veterinary medicine in Kazakhstan.]. Dis. kand. vet. nauk. Alma-Ata, (1949): – 517 s. – (In Rus)

22. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK)]. F. 25. Op. 1. Kn. 2. D. 4163. L. 19. – (In Rus)
23. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK)]. F. 25. Op. 1. Kn. 2. D. 4164. L. 3ob. – (In Rus)
24. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1884. [Review of the Torgai region (OTO) for 1884.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1885): – 30 s. – (In Rus)
25. Swart S. Writing animals into African history. // Critical African Studies. (2016): – №8(2). – P. 95-108. – (In Eng)
26. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK)]. F. 25. Op. 1. Kn. 2. D. 4184. L. 1-1ob. – (In Rus)
27. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK)]. F. 25. Op. 5. Kn. 6. D. 52. L. 3ob. – (In Rus)
28. Obzor Torgajskoj oblasti (OTO) za 1910. [Review of the Torgai region (OTO) for 1910.]. Orenburg: Tip. Breslina, (1911): – 119 s. – (In Rus)
29. Avilov V.M. Veterinarnoe delo v Rossii: istoriya voprosa, kriticheskij analiz sovremennogo sostoyaniya i zadachi. [Veterinary medicine in Russia: history of the issue, critical analysis of the current state and tasks.]. // Innovacii i prodovol'stvennaya bezopasnost'. (2013): – №2. – S. 25-40. – (In Rus)
30. Arghynbaev Kh. Mal aurularyn emdeudegi qazaqtyn khalyqtyq tazhíribesí turaly. [About the Kazakh folk experience in the treatment of animal diseases.]. Almaty: Qaz. mem. shar. adeb. bas., (1963): – 51 b. – (In Kaz)